

Universiteit Utrecht

ATJEH'S BLOED-OLIE

De relatie tussen de activiteiten van Koninklijke Olie in Atjeh en de Nederlandse expansie aldaar van 1892 tot 1907

Datum:	4 januari 2016
Cos Vrins	3673057
Docent:	Erik Swart
Cursus:	Atjeh, Nederland(s-Indië) en de wereld ca. 1870 -1942 OS III
Adres:	Cosvrins@msn.com Sloterdijkstraat 4H 1013LZ Amsterdam
Aantal woorden:	7621

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. De geschiedenis van Koninklijke Olie	7
- De oprichting	8
- De financiële problemen	10
3. Koninklijke Olie en de politiek	12
- De formele en informele verbanden	13
- Analyse van de verbanden	16
4. De nieuw gepacificeerde gebieden in Atjeh en de nieuwe olievelden	18
5. De relatie tussen Van Heutsz en Koninklijke Olie	20
- De situatie in Perlak	21
- Een breuk in de relatie tussen Van Heutsz en Koninklijke Olie	23
6. Conclusie	24
7. Appendices	27
- Appendix A: Balans 1890-1908 Koninklijke Olie	27
- Appendix B: Formele en informele verbanden 1890-1900	27
- Appendix C: Kaart van Atjeh	29
8. Literatuurlijst	30

1. Inleiding

In de jaren '80 van de negentiende eeuw zijn er voor het eerst natuurlijke rijkdommen ontdekt in het noorden van Sumatra. Eerder stond de Sumatraanse staat Atjeh vooral bekend om zijn peperhandel. In Langkat, dichtbij de grens van Atjeh, werd aardolie gevonden en aan de westkust van Atjeh steenkool.¹ Daardoor nam de belangstelling voor bodemontginning in Langkat en Atjeh toe.

Atjeh was niet alleen interessant voor de Nederlandse staat door haar nieuwe rijkdommen, maar ook vanwege de strategische ligging. In 1869 was namelijk het Suezkanaal geopend, waardoor de handelsroute vanuit Europa naar China via de Straat van Malakka beduidend werd verkort. Daarom probeerde de Nederlandse overheid dit gebied onder controle te krijgen nadat haar invloed in Sumatra door het in 1871 met Groot-Brittannië afgesloten Sumatraverdrag aanzienlijk was vergroot.²

Op 16 juni 1890 kreeg de N.V. Nederlandse Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen, opgericht door A.J. Zijlker (1840-1890), het predicaat Koninklijke. Sinds die dag werd het bedrijf ook *Koninklijke Olie* genoemd.³ Deze onderneming staat sinds de fusie met het Britse bedrijf Shell Corporation in 1907 bekend als Royal Dutch Shell.⁴ Koninklijke Olie begon op 28 februari 1892 met het ontginnen van aardolie in Noord-Sumatra in het sultanaat van Langkat.⁵ Het duurde tot 1897 voordat Koninklijke Olie een verzoek indiende om in het noordwesten van Atjeh naar olie te mogen zoeken. Dit gebied was echter nog niet volledig onder controle van de Nederlanders.⁶ Dit kwam voornamelijk doordat Atjeh bestuurd werd door lokale heersers genaamd *Oeleebalangs*. Om toegang tot dit deel van Atjeh te krijgen, was Koninklijke Olie afhankelijk van de Nederlandse overheid.

¹ H. Bakker, 'Het Economisch belang van Noord Sumatra tijdens de Atjeh oorlog 1873-1910', in: A.H.P. Clemens en J.T.H. Lindblad (red.), *Het belang van de Buitengewesten, Economische expansie en koloniale staatsvorming in de Buitengewesten van Nederlands-Indië* (Amsterdam 1989) 41-61, aldaar 56.

² M. Kuitenbrouwer, 'Het imperialisme van een kleine mogendheid: de overzeese expansie van Nederland 1870-1914', in: N.C.F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland, internationale positie en buitenlands beleid*, (Haarlem 1991) 42-71, aldaar 47-48.

³ C. Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I* (Haarlem 1932)140-143.

⁴ Gerretson, *Geschiedenis III*, 25.

⁵ Ibidem, 87.

⁶ Bakker, 'Het Economisch belang', 51.

De onderwerping van Atjeh, een doel dat sinds 1873 door de Nederlandse overheid werd nagestreefd, was in 1890 door verschillende tegenslagen nog niet bereikt. Het bezette gebied was beperkt en bestond uit ongeveer 50 vierkante kilometer, de zogenaamde *Geconcentreerde Linie*. In ditzelfde jaar werd het Korps Marechaussee te voet opgericht, in eerste instantie als militaire politie. Later vormde het zich om tot een contraguerrilla-eenheid die voornamelijk uit Indonesiërs bestond. Deze eenheid paste met succes nieuwe tactieken toe, waardoor het moreel van het gedemoraliseerde Nederlands-Indische leger steeg en het gouvernement in Batavia afstand deed van de defensieve tactiek achter de Geconcentreerde Linie.⁷

Geleidelijk versterkte de positie van het Nederlands-Indische leger en kreeg dit meer invloed over Atjeh. Dit versnelde aan het eind van de jaren '90 van de negentiende eeuw door de tactieken van militair-gouverneur J.B. van Heutsz (1851-1924) en zijn adviseur Chr. Snouck Hurgronje (1857-1936).⁸ Zij wisten Atjeh te pacificeren met behulp van 'gedoseerd en functioneel geweld'. Daartoe werden relatief kleine korps marechaussee kolonnes ingezet als contraguerrilla-eenheid. In eerste instantie werd Van Heutsz in het begin van de twintigste eeuw onthaald als een nationale held. Maar toen in 1907 in het Haagse dagblad *De Avondpost* artikelen over door het Nederlandse leger uitgevoerde slachtpartijen verschenen, veranderde de opinie. W.A. van Oorschot (1860-1927), voormalig marechaussee-officier van het Nederlands Oost-Indische leger, publiceerde deze artikelen over het afslachten van de lokale bevolking in Atjeh onder het pseudoniem Wekker. De artikelen zijn later gebundeld.⁹

In het artikel 'Het Economisch belang van Noord-Sumatra tijdens de Atjeh oorlog' van H. Bakker en in het boek *Geschiedenis der Koninklijke* van C. Gerretson komt duidelijk naar voren dat de Nederlandse overheid en Koninklijke Olie vanaf 1897 hebben samengewerkt om oliewinning in Atjeh mogelijk te maken.¹⁰ Daarnaast verkreeg Koninklijke Olie de benodigde bescherming zoals blijkt in het werk van Van Oorschot:

⁷ M.P. Bossenbroek, 'Vesting Holland in de tropen. Het ministerie van oorlog en het Atjeh-beleid 1873-1893', *Mededelingen van de sectie militaire geschiedenis, landmachtstaf 15* (1993) 23-41, aldaar 39-40.

⁸ M.P. Bossenbroek, 'Joannes Benedictus van Heutsz en de leer van het functionele geweld', in: H. Beliën, M. Bossenbroek, G.J. van Setten (red.), *In de vaart der volken. Nederlanders rond 1900*, (Amsterdam 1998) 87-96, aldaar 90.

⁹ Wekker (pseudoniem W.A. van Oorschot), *Hoe beschaafd Nederland in de 20^e eeuw vrede en orde schept op Atjeh*, (Den Haag 1907).

¹⁰ Bakker, 'Het Economisch belang', 56; Gerretson, *Geschiedenis I*, 239.

'En aldus geschiedde! Nauwelijks was de Compeuni weg of het bivak der Koninklijke Petroleum Maatschappij, dat eerst beschermd werd door onze troepen, werd bij herhaling aangevallen; transporten dier Maatschappij lastig gevallen, personen, die de Compeuni vroeger diensten hadden bewezen, vermoord; gampongs gebrandschat enz. enz.; totdat de marechaussees er zich mee gingen bemoeien en in twee weken meer „dooden maakten" dan vroeger in een vol jaar door de infanterie lu Sawang gemaakt kón worden.¹¹

Het doel van deze scriptie is om de relatie tussen Koninklijke Olie en de pacificatie van Atjeh te onderzoeken. In de geschiedschrijving van Atjeh en Koninklijke Olie is hier nauwelijks over geschreven. In zijn boek uit 2000 stelt C.M. Boortman op basis van discussies in de Tweede Kamer dat er sprake was van een oliekartel en een olielobby in de Nederlandse politiek.¹² Hij neemt dan ook het meest radicale standpunt in. Daarnaast valt op in de overzichtswerken van J. Jonker en J.L. van Zanden en van H. Gabriëls over de geschiedenis van Shell, net als bij Bakker, Gerretson en Wekker, dat er een verband lijkt te zijn tussen de Nederlandse expansie in Atjeh en de nieuwe olievelden van Koninklijke Olie. Dit wordt slechts suggestief benoemd. Dit verband is tevens interessant vanuit het oogpunt van maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Shell rapporteert sinds 2000 jaarlijks over maatschappelijk verantwoord ondernemen.¹³ In dit rapport staat niet het economisch rendement centraal, zoals in een jaarverslag, maar de impact van de onderneming op de omgeving waarin zij opereert. Simpel gezegd is dit een rapport waarin de impact van de bedrijfsvoering van Shell op de lokale bevolking en natuur wordt geanalyseerd. Naar mijn mening zou hierin in principe niet alleen het heden, maar ook het verleden bezien moeten worden. Het is niet realistisch om de maatstaven van het maatschappelijk ondernemen toe te passen op het verleden, maar Shell kan eventueel zijn verleden erkennen. Deze scriptie zal niet gaan over het feit of Shell dit wel of niet zou moeten doen, maar over de relatie tussen de activiteiten van de Koninklijke Olie en de pacificatie van Atjeh. Hierdoor kunnen we het verleden van

¹¹ Wekker, *Hoe beschaafd Nederland*, 66.

¹² C.M. Boortman, *Indisch oliekartel en flankerend overheidsbeleid 1904-1941, Koninklijke-olie versus ethische mentaliteit* (Den Haag 2000) 2-3.

¹³ Shell Foundation, *Business Principles* (Den Haag 2009)

https://www.shellfoundation.org/ShellFoundation.org_new/media/Shell-Foundation-Reports/Appendix-4---SF-Business-Principles.pdf (11 november 2015)

een van de meest toonaangevende Nederlandse bedrijven beter in kaart brengen en eventueel de betrokkenheid van Koninklijke Olie bij het conflict in Atjeh aantonen. Daarmee wordt bedoeld dat er in deze scriptie gekeken zal worden naar de mate waarin Koninklijke Olie verantwoordelijk kan worden gehouden voor de totstandkoming van het conflict in Atjeh.

Om het onderzoek zo goed mogelijk af te bakenen, wordt alleen gekeken naar de beginjaren van Koninklijke Olie tot aan de fusie met Shell Corporation in 1907. Hieruit volgt logischerwijs de onderzoeksvraag: in hoeverre was er sprake van een verband tussen de pacificatie van Atjeh en de activiteiten van de N.V. Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlands-Indië, de voorganger van het huidige Shell?

Om deze vraag te beantwoorden, zal ik starten met een kort overzicht van de geschiedenis van Koninklijke Olie. Dit is belangrijk om inzicht te krijgen in de uitbreiding van het bedrijf in Atjeh en in de personen die hierbij betrokken waren. Hierbij zal het vijfdelige werk van Gerretson uit 1932 gebruikt worden en een recenter werk, *Geschiedenis van de Koninklijke Shell*, uit 2007 van Jonker en Van Zanden.

Vervolgens onderzoek ik in hoeverre Koninklijke Olie invloed kon uitoefenen op de Nederlandse politiek om de pacificatie van Atjeh te bespoedigen. Vanwege het gebrek aan secundaire literatuur is hiervoor primair bronnenonderzoek gedaan. Hiervoor put ik vooral uit jaarverslagen van Koninklijke Olie, Tweede Kamerdebatten tussen 1891 en 1907 en de zogeheten *Mailrapporten*. Via een Mailrapport hield de gouverneur-generaal de Tweede Kamer geïnformeerd. Dit was een lijst van gebeurtenissen die in het betreffend jaar in Nederlands-Indië hadden plaatsgevonden, met korte beschrijvingen.

Het is belangrijk om niet alleen de formele verbanden in kaart te brengen, maar ook te kijken naar de informele verbanden tussen personen in de Nederlandse politiek en bij Koninklijke Olie. Deze informele verbanden kunnen familiebanden zijn, maar ook vriendschappen en contacten met studiegenoten en in sociale kringen. Deze persoonlijke banden hoeven niet per definitie te betekenen dat ze ook van invloed zijn geweest op de activiteiten van Koninklijke Olie. Daarom wordt ook onderzocht in

hoeverre deze relaties invloed hebben gehad. Hierna wordt geanalyseerd hoe snel Koninklijke Olie aanwezig was in de nieuw gepacificeerde gebieden. Dit is interessant omdat het lijkt dat Koninklijke Olie van de Nederlandse staat een voorrangpositie heeft verkregen ten opzichte van concurrenten zoals het Amerikaanse Standard Oil.¹⁴ Tot slot is een analyse van de relatie tussen Van Heutsz en Koninklijke Olie van essentieel belang omdat gedurende zijn bewind een groot deel van Atjeh is gepacificeerd.

2. De geschiedenis van Koninklijke Olie

Voor deze korte geschiedenis van Koninklijke Olie is voornamelijk het vijfdelige werk van Gerretson gebruikt. Dit werk is erg onoverzichtelijk; zo ontbreken in de eerste vier delen inhoudsopgaves. Verder bestaat er een lange en een korte versie. Ik heb voornamelijk de eerste twee delen van de lange versie gebruikt. Het eerste deel van de lange versie komt uit 1932 en het tweede deel uit 1936. In de korte versie staat echter dat ze uit 1937 en 1939 komen. In de eerste twee delen wordt vaak een verwarrende volgorde aangehouden door het voortdurend wisselen van periodes waarin Koninklijke Olie zich bevond. Daarom heb ik twee extra werken gebruikt van Jonker en Van Zanden en Gabriëls. De auteurs hadden toegang tot het bedrijfsarchief van Shell wat de legitimiteit van de werken vergroot.

Met betrekking tot het vijfdelig werk van Gerretson dient in acht genomen te worden dat de laatste twee delen na zijn dood zijn verschenen. Deze zijn geredigeerd door G. Puchinger onder de naam F.C. Gerretson. In al deze werken komt de sterke band van Koninklijke Olie met de politiek in Den Haag en Indië naar voren. Het lijkt erop dat de Koninklijke vanaf dag één steun van de staat kreeg. Dit blijkt uit het historische overzicht dat in deze secundaire werken beschreven is. De auteurs maken niet expliciet melding van dit verband, ze merken het slechts suggestief op of beschrijven alleen het historisch proces van het ontstaan van Koninklijke Olie. De enige die hier kritisch naar kijkt is Boortman.

¹⁴ Bakker, 'Het economisch belang', 58-59.

- De oprichting

In het begin van de negentiende eeuw groeide de handel in olie exponentieel. Het Amerikaanse Standard Oil en de Russische oliekartels domineerden de markt in Europa en Azië. Standard Oil had in 1885 75 procent van de Europese lampoliemarkt in handen. Olie was een homogeen product waar moeilijk substitutieproducten voor te vinden waren.¹⁵ De strategische waarde steeg aanzienlijk toen olie ook voor aandrijflijnen van fabrieken en schepen gebruikt ging worden. De Amerikaanse markt toonde aan dat er zeer veel winstpotentieel was. Hierdoor nam de interesse in olie aan het einde van de negentiende eeuw toe, zowel bij overheden als private ondernemingen.¹⁶

A.J. Zijlker (1840-1890) vertrok op twintigjarige leeftijd naar Oost-Sumatra en kwam in 1880 bij zijn werk als administrateur voor de Oost-Sumatra Tabak Maatschappij in aanraking met een zeer brandbaar aardproduct waarna hij bodemonderzoek en proefboringen liet uitvoeren. Toen bleek dat er in Langkat redelijk dicht aan het oppervlak olie lag, realiseerde hij zich dat dit een kans kon zijn voor petroleumwinning.¹⁷

De handel in petroleum was in de voorgaande decennia gaan groeien door het toenemende gebruik van petroleumlampen in Azië. In 1883 lukte het Zijlker om van de Sultan van Langkat een concessie los te krijgen voor het gebied Telaga Said. Daarnaast wist hij financiële steun te krijgen van diverse zakenlieden uit Batavia. Hierdoor kon hij de *Voorlopige Sumatra Petroleum Maatschappij* oprichten.¹⁸

Zijlkers broer, D. Zijlker (1835-1892), was lid van de Tweede Kamer voor de Oost-Groningse Districten. Via hem leerde Zijlker de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië L.A.J.W Sloet van de Beele (1806-1890) kennen. De Nederlandse overheid zag veel potentie in de plannen van Zijlker vanwege het feit dat de aanwezigheid van oliebronnen een reden was om het gezag in Atjeh te versterken. Bovendien zou Nederland dan minder afhankelijk zijn van Amerikaanse en Russische olie. Daarom was het van belang om de ontdekte bronnen te exploiteren voordat een van de andere op

¹⁵ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 34.

¹⁶ Ibidem, 56.

¹⁷ Bakker, 'Het Economisch belang', 56.

¹⁸ J., Jonker, J.L., van Zanden, *Geschiedenis van Koninklijke Shell* (Amsterdam 2007) 18-19.

Sumatra gevestigde oliemaatschappijen dit zou gaan doen. Zijlkers initiatief werd goed ontvangen door het Nederlands-Indisch Gouvernement. In het voorjaar van 1884 kreeg hij van het zogeheten *Mijnwezen*, een onderdeel van het gouvernement, diverse ingenieurs toegewezen voor het doen van proefboringen. De kosten hiervoor werden gedekt door het gouvernement; Zijlker mocht de eventueel gevonden olie houden.¹⁹

Na vijf jaar met de ingenieurs in de oerwouden van Sumatra naar eventueel ontginbare oliebronnen te hebben gezocht, ging Zijlker in 1889 terug naar Nederland met als doel om een exploitatiemaatschappij op te zetten. Gedurende deze terugtocht naar Europa leerde hij een van de belangrijkste zakenlieden van Nederlands-Indië kennen, N.P. van den Berg (1831-1917).²⁰ Van den Berg zou Zijlker later bijstaan bij het vergaren van kapitaal door middel van een beursgang om op grotere schaal oliewinning mogelijk te maken. Van den Bergs netwerk zorgde zowel voor nieuwe bestuursleden, waaronder H.D. Levyssohn Norman (1836-1892) en J.A. de Gelder (1869-1918), als voor het verkrijgen van het predicaat *Koninklijke*.²¹ Zijlker verkocht zijn concessies op Sumatra aan het nieuw opgezette bedrijf en kreeg een leidinggevende functie. Op de terugreis naar Sumatra in 1890 overleed hij echter.²²

In het begin van 1890 waren de statuten van de N.V. Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlands-Indië goedgekeurd en was de onderneming genoteerd aan de Amsterdamse beurs. Zij vestigde zich niet in Amsterdam, maar in Den Haag in het huis van De Gelder. Volgens Jonker en Van Zanden was dit een logische keuze aangezien toegang tot het Koloniale Bestuur en de Tweede Kamer zwaarder woog dan relaties met de Amsterdamse beurs.²³ Door het plotseling overlijden van Zijlker moest iemand naar Nederlands-Indië om zijn leidinggevende functie ter plaatse over te nemen. De Gelder weigerde dit en stelde J.B. August Kessler (1853-1900) aan.²⁴

¹⁹ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 65-66, 74.

²⁰ Jonker en Van Zanden, *Geschiedenis*, 19-20.

²¹ Ibidem, 23.

²² Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 103-104.

²³ Jonker en Van Zanden, *Geschiedenis*, 23.

²⁴ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 156.

Toen Kessler aan het einde van 1890 aantrad wist hij dat er tot halverwege 1892 geld was om de concessies van Zijlker rendabel te maken. In principe moest alles nog gebouwd worden, van boorinstallaties tot aanvoerspoorlijnen en pijpleidingen. Dit was geen simpele taak aangezien alles landinwaarts het oerwoud in getransporteerd moest worden. In april 1892 had Kessler deze taak volbracht en toonde hij de eerste kisten met Langkat-petroleum aan het publiek onder de merknaam *Kroon*. Halverwege 1892 keerde hij terug naar Nederland om de taak van De Gelder als algemeen directeur over te nemen.²⁵ De Gelder verliet deze positie omdat de aandeelhouders hadden besloten dat de directie uit De Gelder en Kessler moest bestaan en hij niet op gelijke voet met Kessler wilde werken.²⁶

- De financiële problemen

Het begin van de productie en de introductie van Kroonolie zorgden er niet voor dat het gebrek aan liquide middelen in het begin van 1892 werd opgelost. De afzetmarkt van Kroonolie moest immers nog ontwikkeld worden. Daarnaast had Koninklijke Olie alleen de logistiek op het vasteland van Sumatra onder controle. Dus zocht het bedrijf een vervoerder en een groothandelaar om de Kroonolie op de Aziatische markt te brengen.²⁷ Dit werd handelonderneming Samuel & Co., het latere Shell Transport and Trading Company, vanwege het feit dat dit bedrijf deels in Londen en deels in Japan gevestigd was. Op 28 mei 1892 werd de eerste olietanker, de *Murex* in Londen gedoopt om de Kroonolie veilig van Sumatra naar Japan te verschepen.²⁸

Het lukte Samuel & Co. echter niet om samen met Koninklijke Olie een afzetmarkt in Azië te creëren. Doordat H.W.A. Detering (1866-1939), een agent van de Nederlandse Handels Maatschappij, een doorlopend krediet wist te regelen ging Koninklijke Olie niet failliet. Kessler wist Detering aan Koninklijke Olie te binden om de verkoop te stimuleren. Na de dood van Kessler in 1900 nam Detering de leiding van Koninklijke Olie over.²⁹

²⁵ Jonker en Van Zanden, *Geschiedenis*, 31.

²⁶ H., Gabriëls, *Koninklijke Olie, de eerste honderd jaar, 1890-1990* (Den Haag 1990) 25.

²⁷ Ibidem, 28.

²⁸ Jonker en Van Zanden, *Geschiedenis*, 17, 31.

²⁹ Gabriëls, *Koninklijke Olie*, 29, 33.

Aangezien de financiële situatie van Koninklijke Olie in 1892 nog altijd slecht was, besloot Kessler dat de productie- en afzetprocessen drastisch moesten veranderen. In Sumatra aangekomen ontdekte hij dat het concessie terrein Telaga Said volledig omsloten was door concessies van derden. Deze derden hadden niet de intentie om zelf olie te ontginnen, maar eisten een percentage voor elke ton ontgonnen olie. Hierdoor had de Koninklijke weer een kapitaalinjectie nodig om de ontginning van olie te kunnen intensifiëren.³⁰ Kessler besloot om in Den Haag naast politieke ook financiële steun te zoeken, aangezien de vooruitzichten niet goed genoeg waren om een beroep op de Amsterdamse beurs te doen.³¹ De Koninklijke werd gered door een Haagse groep financiers van de Billiton Maatschappij. Zij hadden al ervaring met mijnbouw in Indië en hadden met de bijkomende concessies hun kapitaal verdiend. Deze financiers stelden één voorwaarde, namelijk dat H. Loudon (1860-1914) in dienst zou komen bij Koninklijke Olie.³²

Naast het gebrek aan kapitaal en een stabiele afzetmarkt was er nog een probleem: de verpakking. Petroleum voor lampen werd doorgaans verpakt in grote blikken. De productie- en vervoerskosten van deze blikken waren erg hoog, waardoor de prijs van Kroonolie steeg.³³ Daarom besloten Koninklijke Olie en Samuel en Co. om de verkoop van blikken te minderen en deels over te stappen op bulktransport, zodat grote hoeveelheden afgezet konden worden voor een lagere prijs.³⁴

Het bedrijfsrisico in Oost-Sumatra bleef hoog. Vanwege de onveilige situatie voelde Koninklijke Olie zich in 1892 genoodzaakt om zich te bewapenen. Niet veel later besloot het Nederlands-Indisch Gouvernement om de concessie terreinen te beveiligen met 150 soldaten. De Raad van Commissarissen van Koninklijke Olie verzocht de Minister van Koloniën W.K. van Dedem (1839-1895) om Langkat te pacificeren. Omdat dit verzoek vrijwel niets opleverde, wendden de commissarissen zich tot J.Th. Cremer (1847-1923). Cremer was destijds bestuursvoorzitter van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij en commissaris van de Deli Maatschappij en zou in 1897 Minister van Koloniën worden. Cremer was door zijn functies nauw betrokken bij de oostkust van

³⁰ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 146, 152.

³¹ Ibidem, 150-152.

³² Ibidem, 220.

Sumatra en zorgde er uiteindelijk voor dat er een militaire expeditie kwam om Langkat te pacificeren.³⁵

In de jaren hierna stond het verstevigen van de marktpositie centraal. De oorspronkelijke concessie van Zijlker werd uitgebreid en er werd een haven gebouwd vlakbij Pangkalan Brandan (Langkat), om de overslag van de olie te bevorderen. Koninklijke Olie deed er alles aan om Standard Oil buiten Indië te houden en probeerde de Nederlandse regering te overtuigen van het gevaar van buitenlandse inmenging in een onstabiel gebied als Noord-Sumatra. De regering stelde dat zij niets kon betekenen voor Koninklijke Olie.³⁶

Standard Oil zag om veiligheidsredenen van markttoetreding af, mede vanuit de gedachte dat de Atjeeërs de opkomende olie-industrie op Sumatra niet zouden accepteren en deze vanzelf zouden beëindigen.³⁷ Hierdoor bleef Koninklijke Olie de grootste speler op Sumatra waardoor de omzet langzaam maar zeker steeg. Vier jaar na de oprichting, in 1894, vond de eerste winstuitkering aan de aandeelhouders in de vorm van dividend plaats. Vanaf 1894 zien we dat de winst fors toenam, ter verduidelijking is dit in appendix A afgebeeld. Vanwege dit succes deed Standard Oil in 1896 een overnamebod dat Koninklijke Olie afsloeg waarop zij kort vreesde voor een vijandige overname. De overname kwam er echter niet en in 1898 had Koninklijke Olie al haar kinderziektes overwonnen.³⁸

3. Koninklijke Olie en de politiek

Om de relatie tussen Koninklijke Olie en de Nederlandse politiek te onderzoeken, zal onderscheid gemaakt worden tussen formele en informele verbanden. Daarna zal gekeken worden naar de invloed die deze verbanden mogelijk gehad kunnen hebben. Om onduidelijkheid te voorkomen, wordt op de volgende manier onderscheid gemaakt

³³ Gabriëls, *Koninklijke Olie*, 25-31.

³⁴ Jonker en Van Zanden, *Geschiedenis*, 35.

³⁵ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 154-157; R., Lenstra, 'Jacob Theodore Cremer, Het Koloniaal Beheer en het Nederlands Belang in Atjeh', in: *Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek* 49 (1986) 165-216, aldaar 167.

³⁶ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 235-240

³⁷ Ibidem, 243-245.

³⁸ Jonker en Van Zanden, *Geschiedenis*, 37-38.

tussen informele en formele verbanden. Een formeel verband kenmerkt zich ten opzichte van een informeel verband door een officiëler en zakelijker karakter, de functie die iemand bekleedt staat centraal. Het gaat hierbij puur om het zakelijke aspect en niet om de eventuele sociale relaties. Sociale relaties zoals familiebanden, vriendschappen en studienetwerken zijn kenmerkend voor de informele verbanden. In deze informele sfeer is de zogeheten *gunfactor* meer aanwezig dan in de formele sfeer van een zakelijke relatie die gebaseerd is op een kosten-batenanalyse. Theoretisch gezien is bij een formeel verband het rationele aspect belangrijker dan het emotionele aspect bij het nemen van een beslissing. Dit hoeft echter niet altijd in de praktijk zo te werken aangezien mensen niet altijd volledig rationeel denken en handelen.

Vanwege de beperkte omvang van dit onderzoek kunnen niet alle verbanden onderzocht worden. Er is een selectie gemaakt van de belangrijkste personen en hun connecties. Ter verduidelijking zijn deze verbanden schematisch weergegeven in appendix B.

- De formele en informele verbanden

Aeilko Jans Zijlker, de oprichter van Koninklijke Olie, had goede connecties met Nederlandse en Indische politici. Dit kwam mede door zijn vader Jan Freerks Zijlker (1805-1868) en broer Derk de Ruiters Zijlker (1835-1892).³⁹ Beiden hebben voor de Oost-Groningse districten in de Tweede Kamer gezeten, de vader vanaf 1848 tot 1868 en de broer van 1868 tot 1891. Ze vertegenwoordigden voornamelijk de liberale Groningse herenboeren.⁴⁰ Aeilko's vader heeft hem niet direct geholpen bij het opzetten van Koninklijke Olie, omdat hij toen al overleden was. Zijn broer heeft hem in de beginjaren wel geholpen door zijn Tweede Kamer-connecties. Over Aeilko Zijlker zelf is weinig informatie terug te vinden; hij staat zelfs niet in het Biografisch Portaal. Daarom baseer ik de volgende feiten op wat er over hem geschreven is door Gerretson, Boortman, Jonker en Van Zanden en Gabriëls. In alle vier de werken wordt verteld dat zijn broer Zijlker geïntroduceerd heeft bij O. van Rees (1823-1892) die van 1884 tot 1888

³⁹ Biografisch Portaal, Jan Freerks Zijlker (1805-1868), <http://www.biografischportaal.nl/persoon/01977345> (21 november 2015); Derk de Ruiters Zijlker (1835-1892), <http://www.biografischportaal.nl/persoon/37567105> (21 november 2015).

⁴⁰ Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit van Leiden, Familie Zijlker, <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09lldmnyyw> (21 november 2015).

gouverneur-generaal van Indië was en daarvoor in de Tweede Kamer zat.⁴¹ Van Rees hield zich in zijn politieke carrière voornamelijk met Indië bezig.⁴²

De broer zorgde ook voor contact met L.A.J.W. Sloet van de Beele, een Tweede Kamerlid en oud-gouverneur-generaal van Indië.⁴³ Via Van Rees en Sloet van de Beele kwam Zijlker aan de steun van het Mijnwezen en haar ingenieurs. Van Rees moest op een gegeven moment zijn medewerking stopzetten vanwege kritiek uit de pers.⁴⁴ Daarna kwam Zijlker in contact met Tweede Kamerlid H.D. Levysohn Norman (1836-1892) die de vervanger van Van Rees werd. Levysohn Norman was een bekende van Van den Berg die vooral huiverig was voor Britse inmenging in Sumatra. In de Tweede Kamer stond hij ook bekend als Indië-specialist.⁴⁵ Al deze politici waren afkomstig uit de liberale tak van de Nederlandse politiek. Als er gekeken wordt naar hun functies en handelen in Indië is het duidelijk dat ze achter de grootschalige olieontginning in Sumatra en de pacificatie van Atjeh stonden.⁴⁶

De kennismaking tussen Zijlker en Van den Berg tijdens de terugtocht vanuit Sumatra in 1889 was net zo essentieel voor het opstarten van de onderneming als de connecties die Zijlker via zijn broer kreeg. Dankzij Van den Berg kwam Zijlker in contact met De Gelder, de eerste directeur van Koninklijke Olie. In het korte jaar dat hij terug in Nederland was, slaagden Zijlker, zijn broer en Van den Berg erin om de top van het bedrijf samen te stellen uit invloedrijke individuen. In 1890 zag de top van het bedrijf er als volgt uit: De Gelder was directeur en de Raad van Commissarissen bestond uit N.P. van den Berg, directeur van de Javasche Cultuur Maatschappij; D. Cordes (onbekend), president van de

⁴¹ Boortman, *Indisch oliekartel*, 52; Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 91-99; Jonker en Van Zanden, *Geschiedenis*, 18; Gabriëls, *Koninklijke Olie*, 14.

⁴² Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit van Leiden, Otto van Rees (1823-1892), <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg091l5phbyd> (25 november 2015).

⁴³ Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit van Leiden, Ludolph Anne Jan Wilt Sloet van de Beele (1806-1890), <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg091l8o7fys> (25 november 2015).

⁴⁴ Bruining, 'Mailoverzicht', *de Java-bode*, Batavia 28 september 1888, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010487620:mpeg21:a0001> (21 november 2015).

⁴⁵ Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit van Leiden, H.D. Levysohn Norman (1836-1892), <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg091l2tv5tg> (26 november 2016).

⁴⁶ Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit van Leiden, Otto van Rees (1823-1892), <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg091l5phbyd> (25 november 2015); Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit van Leiden, Ludolph Anne Jan Wilt Sloet van de Beele (1806-1890) in <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg091l8o7fys> (25 november 2015); Boortman, *Indisch oliekartel*, 53.

Kamer van Koophandel; G.C.B. Dunlop (onbekend), van de Firma Dunlop & Essen; W.J.E Hekmeijer (onbekend), kolonel van het KNIL; G.A. de Lange (onbekend), oud-lid van de firma Tiedemans en Kerchem; H.D. Levyssohn Norman, lid van de Tweede Kamer en oud-lid van de Raad van Indië; D. Ruiters Zijlker, lid van de Tweede Kamer.⁴⁷

Na de plotselinge dood van Zijlker aan het eind van 1890 nam De Gelder op advies van Van den Berg Kessler aan als vervanger van Zijlker. De Gelder stuurde twee jaar lang het bedrijf vanuit Den Haag aan en zond Kessler naar Sumatra om de productie op te starten. De Gelder was van origine ingenieur. Hoewel hij op Java geboren was, wilde hij niet terug naar Indië. Bij terugkomst van Kessler verliet hij het bedrijf zoals beschreven staat in hoofdstuk twee. Er zijn weinig aanwijzingen dat De Gelder echt belangrijke connecties voor Koninklijke Olie had.⁴⁸

Kessler daarentegen had goede connecties voor Koninklijke Olie. Hij betrok H.W.A. Detering, A. Capadose (?-1903) en H. Loudon bij het bedrijf. Deze drie individuen hadden veel connecties in het koloniale zakenleven en de politiek. Detering, een jeugdvriend van Kessler, begon als assistent-directeur en zou Kessler in 1900 opvolgen. Detering steunde in het begin Kessler voornamelijk in het onderhouden van het contact met politici zoals minister J.Th. Cremer en gouverneur-generaal C.H.A. van der Wijck (1840-1914), waardoor ze Standard Oil uit de buurt van de concessiegebieden van de Koninklijke wisten te houden.⁴⁹ Na het overlijden van Kessler in 1901 zette Detering het uitgezette beleid voort. Onder zijn leiding zou in 1907 de fusie met Shell Corporation plaatsvinden en zal het bedrijf uitgroeien tot Nederlands eerste multinational.⁵⁰

Capadose werd aangetrokken om in de raad van commissarissen als adviseur te fungeren. Dit gebeurde vooral vanwege zijn connecties in de Haagse financiële kringen, waartoe ook de koninklijke familie behoorde. Capadose was een vriend en een vertrouweling van Kessler.⁵¹ Over hem is vrij weinig bekend, behalve dat hij van 1902

⁴⁷ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 91-99.

⁴⁸ Biografisch Woordenboek Nederland, J.A. de Gelder (1869-1918), <http://www.biografischportaal.nl/persoon/72200360> (3 december 2015).

⁴⁹ Boortman, *Indisch oliekartel* (Den Haag 2000) 80, 84.

⁵⁰ Gabriëls, *Koninklijke Olie*, 36-39.

⁵¹ Boortman, *Indisch oliekartel*, 84.

tot 1906 mededirecteur was en van 1906 tot 1929 weer in de raad van commissarissen plaatsnam.⁵²

Loudon kwam erbij vanwege een financiële deal in 1893, hierbij was voor het eerst sprake van een echt zuiver formeel verband. Hiervoor is het lastig te analyseren hoe de relaties zich verhouden wat betreft formeel en informele verbanden. Loudon zelf kwam uit een bekende Nederlands-Indische familie. Zijn vader was minister van koloniën en gouverneur-generaal geweest. Het is aannemelijk dat Loudon vanwege zijn achtergrond veel relaties in Indië had. Zo was zijn oom J.F. Loudon (1821-1895) medeoprichter van de Billiton Maatschappij, een van de grootste mijnbouwbedrijven van Nederlands-Indië.⁵³ Er is niet genoeg bronmateriaal beschikbaar om te kunnen achterhalen wat de Koninklijke Olie daar precies aan heeft gehad, op een kapitaalinjectie van de familie Loudon na.

Vanaf 1901 veranderde de samenstelling van de Raad van Commissarissen en de directie. Capadose en Loudon werden aangesteld als mededirecteurs naast Detering. Detering hield de leiding en kreeg de titel directeur-generaal. In de raad van commissarissen traden twee oud-gouverneur-generaals toe, J.W. Landsberge (onbekend) en C.H.A. van der Wijck (1840-1914), en een oud-minister van zowel Koloniën als Financiën, J.P. Sprenger van Eyck (1848-1907).⁵⁴

- Analyse van de verbanden

Wat meteen opvalt als er gekeken wordt naar de beginjaren van Koninklijke Olie is dat er veel sprake was van connecties via vriendschappelijke relaties uit de regio Den Haag. Dit wordt vooral duidelijk door de functies die de directieleden of commissarissen bekleedden. De meesten zijn minister of gouverneur-generaal geweest of hebben tenminste iets gedaan in Indië. Daarnaast is het algemeen bekend dat de prominentere Nederlanders die in Nederlands-Indië gewoond hebben zich daarna normaliter vestigden in Den Haag. Koninklijke Olie maakte goed gebruik van dit netwerk van oud-Indiëgangers en oud-ministers. Hierdoor had Koninklijke Olie van het begin af aan goede connecties. De mensen die het bedrijf bestuurden beschikten stuk voor stuk over een

⁵² Gabriëls, *Koninklijke Olie*, 232-233.

⁵³ Ibidem

⁵⁴ Ibidem

groot netwerk wat het bedrijf meerdere keren financieel gezien en waarschijnlijk ook politiek uit de brand heeft geholpen. Hier zijn echter weinig bronnen over te vinden. Een van deze bronnen is het Tweede Kamerdebat van 11 november 1915 waarin M. Mendels (1868-1944), Tweede Kamerlid van de SDAP, zich tegen de praktijken van de Koninklijke Olie keert. Hij zei het volgende:

‘Onderwijl zocht de Koninklijke nog andere concessies te krijgen, wat haar echter niet gelukte, omdat Atjeh toen nog niet voldoende was gepacificeerd. Zij heeft toen van haar zijdelingschen invloed gebruik gemaakt om zich voordeelen te verschaffen, die uit de expedities naar Tamian en andere omringende landschappen voortvloeiden. Onder het Generaal-Gouverneurschap van den heer Van der Wijck, die kort na zijn aftreden commissaris van de Koninklijke is geworden, hoeft zij langzamerhand allerlei andere concessies gekregen, ook in Perlak, niet langer roofbouw te plegen in Telaga Said.’⁵⁵

Mendels stelt dat de Koninklijke Olie door het gebruiken van oud-politici waaronder Van der Wijck voordelen en invloed in Sumatra heeft gehad. Als er gekeken wordt naar de personen in het bestuur van Koninklijke Olie is het zeer aannemelijk dat zij inderdaad profijt heeft gehad van haar connecties. Dit komt omdat er vanaf de oprichting sprake was van betrokkenheid van hoge ambtenaren en politici. Daarnaast valt op dat gedurende de ambtsperiode van Van der Wijck als gouverneur-generaal van 1893-1899 het olieconcessie-oppervlakte in Sumatra steeg van 250 naar 3000 vierkante kilometer. Hiervan was 2000 vierkante kilometer van Koninklijke Olie.⁵⁶ Na de ambtstermijn van Van der Wijck trad hij toe tot de Raad van Commissarissen.⁵⁷

De kwetsbare bedrijfsinstallaties lagen in een onveilig gebied. Dit kon alleen overeind blijven staan met bescherming van het Nederlands-Indisch Gouvernement. Dit gold niet alleen voor de Koninklijke, maar ook voor andere Nederlandse ondernemingen. De Koninklijke kreeg vooral privileges bij concessieaanvragen om andere oliemaatschappijen uit Rusland en de Verenigde Staten buiten de deur te houden.

⁵⁵ M. Mendels (1868-1944) in de Tweede Kamer op 11 november 1915, <http://www.statengeneraaldigitaal.nl/document/tekst?id=sgd%3A19151916%3A0000334&pagina=4> (6 december 2015).

⁵⁶ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900 nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 9152, mailrapporten 399-402; Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900, nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 9153, mailrapporten 1-680.

⁵⁷ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 257.

Zonder deze overheidssteun was de Koninklijke waarschijnlijk niet zo groot geworden. Dit betekende echter niet dat Koninklijke Olie macht had in het Nederlands-Indisch Gouvernement. De onderneming had goede connecties door haar bestuursleden, uit voornamelijk de liberalere kringen, maar kreeg niet alles voor elkaar, zoals de pacificatie van Langkat, beschreven in hoofdstuk twee. Desalniettemin was protectionisme van een nieuwe bedrijfstak in de kolonie te verantwoorden vanuit liberaal-economische principes.⁵⁸ Wat eigenlijk vreemd was aangezien de negentiende-eeuwse liberaal in zijn algemeenheid voor vrijhandel was. De overheid was ervan overtuigd dat het verminderen van de onveiligheid van het gebied waarin het bedrijf opereerde de economische ontwikkeling van Indië ten goede zou komen.⁵⁹ Daarnaast lijkt het erop dat door het Nederlandse bedrijfsleven toegang te geven tot deze nieuwe gebieden de grip op de regio behouden kon worden. Als er toegang aan Russische of Amerikaanse bedrijven verleend zou worden, was de kans op buitenlandse inmenging in de Atjeh eventueel aanwezig. Hierdoor lijkt het erop dat naast de economische voordelen van protectionisme ook een strategisch belang speelde.

4. De nieuw gepacificeerde gebieden in Atjeh en de nieuwe olievelden

De eerste aanvraag van de Koninklijke voor het doen van proefboringen buiten Langkat stamt uit 1895. Deze werd afgewezen omdat het gouvernement dit te gevaarlijk achtte en er geen geld beschikbaar was voor militaire steun. Het gouvernement gaf wel exploratieconcessies af, maar keurde proefboringen nog niet goed. Deze afwijzing was aanvankelijk geen probleem aangezien de bronnen in Langkat zeer winstgevend waren. Dit veranderde in 1898 toen Koninklijke Olie te maken kreeg met een korte oliecrisis.⁶⁰

In het historiografisch debat is deze situatie rondom het zoeken naar nieuwe olievelden uitvoerig besproken. J. Langhout was de eerste die in 1923 in zijn boek *Economische Staatkunde in Atjeh* een verband zag tussen de olieontginning en de pacificatie van de kuststrook tussen Langkat en Idi. Hij is van mening dat de aanwezigheid van olie in dit

⁵⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën: Mailrapporten, 1901-1950, nummer toegang 2.10.36.02, inventarisnummer 5, Mailrapport 410.

⁵⁹ Boortman, *Indisch oliekartel*, 59.

⁶⁰ Lenstra, 'Jacob Theodore Cremer', 196-200.

gebied een van de voornaamste redenen is geweest.⁶¹ Ook P. van 't Veer spreekt in zijn boek *De Atjeh-oorlog* over een merkwaardige coincidentie wat betreft de vestiging van de olie-industrie en de pacificatie van Atjeh.⁶² Daarnaast zegt hij dat er in deze periode gezegd werd dat de militaire expedities in de Atjehse onderhorigheden vaak dienden om dekking te verlenen aan de petroleummaatschappijen. Van 't Veer noemt echter geen bedrijfsnamen en laat ook niet zien hoe hij aan dit gerucht komt.⁶³ In 2000 merkt Boortman dit ook weer op. Het probleem met dit verband is dat historici het al meer dan 90 jaar opmerken maar dat er nauwelijks tot geen bewijs voor is.

De eerste maanden van 1898 was er een constante stijging in de olieontginning, maar in mei daalden de opbrengsten ineens. De putten verwaterden en de kwaliteit van de olie nam af: in juni was de opbrengst gehalveerd ten opzichte van de voorgaande maand. De directie en Raad van Commissarissen van Koninklijke Olie vreesden dat de bronnen van Telaga Said zo goed als opgedroogd waren. Dit was problematisch aangezien de onderneming geen andere olievelden tot haar beschikking had. Zonder vervanging voor dit verslechterende olieveld zou het bestaansrecht van Koninklijke Olie in gevaar komen. Daarom was het noodzakelijk dat Koninklijke Olie op zoek ging naar nieuwe olievelden. Koninklijke Olie reageerde hierop door dieper te boren in Telaga Said en diverse proefboringen in Langkat te doen.⁶⁴ Deze proefboringen bleken vaak niet succesvol en de financiële positie van Koninklijke Olie verslechterde. Daarnaast werd op de Amsterdamse beurs bekend dat er een olietekort was, waardoor het aandeel kelderde. In mei was het aandeel nog 600 gulden en in september was het bijna gehalveerd tot net boven de 300.⁶⁵ Hierop besloot Loudon in september voor een tweede maal concessieaanvragen te doen voor de gebieden Tamiang, Perlak en Langsa. Het gouvernement achtte deze gebieden nog niet veilig genoeg voor het particuliere bedrijfsleven.⁶⁶ Dit betekende niet dat er geen mogelijkheden waren voor Koninklijke Olie. Minister van Koloniën Cremer had al in 1897 aan gouverneur-generaal Van der Wijck aangegeven dat 'de opening van Tamiang voor het particuliere bedrijf hem hoogst

⁶¹ J., Langhout, *Economische Staatkunde in Atjeh* (Den Haag 1923) 80-83.

⁶² P., van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam, 1969) 216.

⁶³ Van het Veer, *De Atjeh-oorlog*, 217.

⁶⁴ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke II*, 123.

⁶⁵ Lenstra, 'Jacob Theodore Cremer', 198.

⁶⁶ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900 nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 9153, Mailrapporten 150-680, 250-300. Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900 nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 9154, mailrapport 633.

wenschelijk voor kwam.⁶⁷ Dit kwam mede doordat Cremer van mening was dat het toetreden van particuliere bedrijven de pacificatie kon bevorderen, want deze bedrijven konden de algehele welvaart in de regio laten stijgen door de komst van nieuwe industrieën.⁶⁸

Na drie maanden slechte resultaten drong Loudon er eind juni 1898 bij Kessler op aan om in Den Haag bij Cremer toestemming te krijgen om in deze gebieden naar olie te mogen boren. Dat er in deze regio van Atjeh olie aanwezig was, was al vanaf de zestiende eeuw bekend. Deze goedkeuring kreeg hij uiteindelijk van zowel Cremer als Van Heutsz, die toen net militair gouverneur van Atjeh geworden was. Van Heutsz was op 1 juni 1898 met een korps marechaussee kolonne op pad gegaan om alle gebieden tussen Langkat en Idi te pacificeren. Daardoor kon de Koninklijke in Tamiang en Perlak rekenen op militaire steun van de KNIL en de korps marechaussee. Op 18 juli 1898 werd dan ook bekendgemaakt dat Tamiang opengesteld ging worden voor een kleine groep bedrijven.⁶⁹ Daarnaast verwachtten Cremer en Van Heutsz dat de toetreding van de Koninklijke Olie goed zou zijn voor de lokale bevolking aangezien het banen zou creëren.

In eerste instantie was de toetreding van de Koninklijke Olie en een klein aantal andere bedrijven een experiment om te kijken of industrie levensvatbaar was in Tamaing en wat de gevolgen daarvan waren. Voor Cremer en Van Heutsz was dit experiment ook een goed moment om te testen of hun theorie over de toetreding van particuliere ondernemingen daadwerkelijk gunstig was voor de rust en veiligheid van het gebied. Om de veiligheid te kunnen garanderen, werd halverwege 1899 een militaire post opgericht aan de Bajan rivier.⁷⁰ Door deze nieuwe militaire post werd het gebied ook veilig genoeg om in Perlak proefboringen te doen. Eind 1899 werd olie aangetroffen in Perlak (noordoost Atjeh) en kreeg Koninklijke Olie weer nieuwe olievoorraden. Een half jaar later vonden ze in Telaga Said op grotere diepte een nieuwe olievoerende laag.⁷¹

⁶⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900 nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 6254, Brief aan C.H.A. van der Wijck nr. 3, 2 augustus 1897.

⁶⁸ Lenstra, 'Jacob Theodore Cremer', 199.

⁶⁹ Lenstra, 'Jacob Theodore Cremer', 201.

⁷⁰ Handelingen Tweede Kamer 1899-1900, kamerstuknummer 95, Bijlage B. Memorie van Antwoord, 19, <http://www.statengeneraaldigitaal.nl> (13 december 2014).

⁷¹ Boortman, *Indisch oliekartel*, 82.

Zoals eerder is beschreven, waren Minister Cremer en Van Heutsz al voor de echte aanvraag en voor de korte oliecrisis van Koninklijke Olie actief bezig met de pacificatie van het gebied boven Telaga Said. Het is dus niet aannemelijk dat zij dit alleen voor Koninklijke Olie deden. Daarnaast verwachtte de Nederlandse overheid dat er in Atjeh andere bodemschatten aanwezig waren en door het openstellen van deze bodemschatten kon de welvaart van de gehele regio toenemen, wat gunstig was voor de pacificatie. Het is daarom niet duidelijk of de pacificatie tot Idi te maken had met olie of algemene interesse voor het gebied. Wat bijzonder is, en waar waarschijnlijk het opgemerkte verband vandaan komt, is dat Koninklijke Olie zich als een van de eerste bedrijven vestigde in de nieuw gepacificeerde gebieden. Dit was ook noodzakelijk vanwege de teruglopende opbrengsten en voor de voortgang van het bedrijf. En het is belangrijk om ook niet te vergeten dat het bedrijf al in 1895 in het gebied wilde opereren. Het is aannemelijk dat Koninklijke Olie haar invloed gebruikt heeft om zich zo snel mogelijk in deze nieuwe gebieden te kunnen vestigen. Hiervoor heb ik in het Nationaal Archief echter geen concreet bewijs gevonden.

5. De relatie tussen Van Heutsz en Koninklijke Olie

Van Heutsz was van december 1898 tot oktober 1904 burgerlijk en militair gouverneur van Atjeh en onderhorigheden, waarna hij van 1904 tot 1909 Gouverneur-Generaal was van Nederlands-Indië.⁷² De eerste jaren als gouverneur van Atjeh worden gezien als de succesjaren van Van Heutsz. Er was meer geld beschikbaar vanuit Nederland voor de pacificatie van Atjeh en de economische belangstelling voor het noorden van Sumatra was groot vanwege de olie- en tabaksindustrie. In 1898 ontving Van Heutsz dertien concessieaanvragen voor Oost-Atjeh, waaronder negen van de Koninklijke. Hij achtte het gebied echter nog te onveilig voor ontginning en gaf alleen toestemming voor exploratie.⁷³ Een voorwaarde voor succesvolle exploitatie was een stabiele politieke en militaire situatie in de nieuwe concessiegebieden. Het gebrek hieraan zette de Nederlandse bedrijven er niet toe aan om de zoektocht naar olie te staken. Eind 1899 werd door particuliere oliemaatschappijen en de Koninklijke Olie in Perlak olie

⁷² Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit van Leiden, J.B. van Heutsz (1851-1924), <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09llzb6jzy> (11 december 2015).

⁷³ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900 nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 9153, Mailrapporten 150-680, 399-402.

gevonden. Dit was broodnodig, want zoals besproken in hoofdstuk vier was er een olietekort in Telaga Said. Hierdoor nam de behoefte van Koninklijke Olie aan diversifiëring van de oliebronnen drastisch toe. Koninklijke Olie gebruikte haar invloed in zowel Indië als Nederland nu voornamelijk om het noordoosten van Atjeh open te stellen voor de particuliere mijnbouw.⁷⁴

Vanwege de bovengenoemde feiten wordt in dit hoofdstuk de relatie tussen Van Heutsz en de Koninklijke Olie onderzocht. Dit zal gebeuren op basis van de jaarverslagen van de Koninklijke Olie, de Mailrapporten en secundaire literatuur van J.C. Lamster en J.C. Witte. Het is onduidelijk in welke vorm en frequentie Van Heutsz zelf contact heeft gehad met de Koninklijke Olie aangezien er weinig brieven en transcripten zijn overgebleven. Deze zouden aanwezig kunnen zijn in het bedrijfsarchief van Shell. Dit is echter niet bekend, omdat er gedurende dit onderzoek geen mogelijkheid was om dit archief in te zien. Ter verduidelijking staat er in Appendix C een kaart van Noord-Sumatra.

- De situatie in Perlak

Koninklijke Olie kreeg de gevraagde steun van het gouvernement in Perlak. Door militair optreden van het Korps Marechaussee onder leiding van Van Heutsz vond de onderwerping van de *onderhorigen* in Perlak plaats. De Perlak Petroleum Maatschappij verkreeg de eerste concessie en koos ervoor het concessiegebied niet zelf te exploiteren maar te verhuren aan Koninklijke Olie. Koninklijke Olie moest hiervoor twee en een halve gulden per ton betalen en kreeg daarvoor vrije beschikking over de gewonnen olie.⁷⁵ Uit het jaarverslag van 1899 blijkt dat Koninklijke Olie erg tevreden was met deze nieuwe mogelijkheden:

‘Terwijl het aan het uitnemende beleid en het krachtige optreden van den Gouverneur van Atjeh, Generaal-Majoor Van Heutsz, te danken is dat de veiligheidstoestand in het noordelijke gedeelte van onze concessien zeer belangrijk verbeterde en zelfs in Atjeh terreinen voor de particuliere industrie konden worden opengesteld.’⁷⁶

⁷⁴ Bakker, ‘Het Economisch belang’, 58-59.

⁷⁵ J.C., Lamster, *J.B. van Heutsz als Gouverneur-Generaal 1904-1909* (Amsterdam 1947) 263.

⁷⁶ *Jaarverslag 1899, N.V. Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlands-Indië*, (Den Haag 1900) 12-13.

Van Heutsz merkte dat deze door de Perlak Petroleum Maatschappij en Koninklijke Olie gehanteerde constructie ook door het gouvernement toegepast zou kunnen worden om meer inkomsten uit het land te genereren. Hij was van mening dat de olie-industrie ook ten gunste moest komen aan de lokale bevolking en de Nederlandse staat.⁷⁷ Het gouvernement en de Tweede Kamer waren het in principe met hem eens, maar vonden het belangrijker om de oliemaatschappijen niet te benadelen ten opzichte van buitenlandse concurrentie.⁷⁸ Gedurende 1898 en 1899 heeft Van Heutsz een groot deel van het lokale verzet in alle gebieden ten zuiden van Idi verslagen.⁷⁹ Van Heutsz gaf hierna toestemming aan Loudon om halverwege 1899 een expeditie te starten om in Perlak de lokale hoofden, de Oeleebalangs, gunstig te stemmen door hen een deel van de olieopbrengst te beloven. Andere particuliere expedities werden door Van Heutsz afgekeurd, waardoor de Koninklijke ongestoord haar gang kon gaan in Perlak.⁸⁰ De opening van de oostkust hielp de Koninklijke haar bronnen te diversifiëren en minder afhankelijk te worden van Telaga Said. De olie-exploitatie in Perlak was vanaf het eerste moment zeer succesvol en betekende voor de Koninklijke dat er een eind kwam aan de productiecrisis.⁸¹

Perlak zou later alleen een oliedelvinggebied blijven voor Koninklijke Olie, tot ongenoegen van Van Heutsz. De gewonnen olie werd via een 128 kilometer lange pijpleiding vervoerd naar Pangkalan Brandan net buiten Atjeh, waar de raffinaderijen stonden. Van Heutsz keurde dit in eerste instantie niet goed omdat de lokale bevolking hier nauwelijks van profiteerde. Hierdoor ontstond er een ongewenste economische drainage die de pacificatiestrategie niet ten goede kwam. Want Van Heutsz was van mening dat als de olie-industrie gunstig zou zijn voor de lokale bevolking, de lokale bevolking beter gestemd zou raken over de Nederlandse overheersing. In Batavia had Koninklijke Olie echter meer connecties dan Van Heutsz en kreeg het toestemming om

⁷⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900 nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 9154, mailrapport 633.

⁷⁸ Lamster, *J.B. van Heutsz*, 264.

⁷⁹ J.C., Witte, *J.B. van Heutsz, Leven en Legende* (1976 Bussum) 66.

⁸⁰ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke II*, 136. Boortman, *Indisch oliekartel*, 82.

⁸¹ Boortman, *Indisch oliekartel*, 82.

op deze manier verder te gaan. Het argument was dat het algemeen belang van de algehele olie-industrie boven het belang van een enkel gewest stond.⁸²

- Een breuk in de relatie tussen Van Heutsz en Koninklijke Olie

Van Heutsz had geen sterke economische achtergrond, maar dacht in het begin Atjeh welvaart te kunnen brengen door in zee te gaan met Koninklijke Olie. In de eerste jaren leek het erop dat dit ook ging gebeuren. Toen bleek dat het goedkoper was om alle raffinaderijen net buiten Atjeh te centraliseren, profiteerde de lokale bevolking nauwelijks van de nieuw ontdekte olievelden. Er ontstond weinig extra werkgelegenheid en een waardevol product werd de regio uitgepompt. J.C Lamster geeft zelfs aan in zijn boek *J.B. van Heutsz als Gouverneur-Generaal 1904-1909* uit 1947 dat de bevolking erop achteruit ging door de ontbossing die de oliedelving met zich meebracht.⁸³

In 1903 kwam Van Heutsz erachter dat de Koninklijke meer betaalde aan concessiejagers in Perlak om haar olie-ontginningsgebied te vergroten dan het gouvernement aan accijns verdiende. Dit wilde hij veranderen door het opzetten van een joint venture tussen de Koninklijke Olie en het Nederlands-Indisch Gouvernement, zodat Batavia niet achter het net zou vissen. Hiervoor kreeg hij echter niet genoeg steun in Den Haag. Ook sprak Loudon binnen Koninklijke Olie zijn veto over dit plan uit.⁸⁴

De relatie tussen Koninklijke Olie en van Van Heutsz was van korte duur, het zou telkens blijken dat de invloed van Koninklijke Olie in Den Haag groter was dan die van het Indische gouvernement. Van Heutsz was van mening dat Koninklijke Olie iets moest terugdoen voor de lokale bevolking om de algehele welvaart in Sumatra te verbeteren en voelde zich gebruikt door Koninklijke Olie. Dit zorgde ervoor dat Van Heutsz een afkeer van de olie-industrie kreeg. Hij is dan ook nooit commissaris van Koninklijke Olie geworden.⁸⁵

⁸² Witte, *J.B. van Heutsz*, 65-66.

⁸³ Lamster, *J.B. van Heutsz*, 267.

⁸⁴ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke IIIA*, 243-244; Boortman, *Indisch oliekartel*, 109.

⁸⁵ Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke II*, 135-137.

6. Conclusie

Nadat Zijlker in 1889 een klein concessiegebied wist te bemachtigen voor Koninklijke Olie, is de onderneming in twee decennia uitgegroeid tot een van de eerste multinationals van Nederland. Tegenwoordig proberen ondernemingen in veel grote industrieën enige vorm van politieke invloed uit te oefenen via lobbyisten, Koninklijke Olie deed dit vanaf dag één. Vanwege dit feit stond de volgende vraag in deze scriptie centraal: in hoeverre was er sprake van een verband tussen de pacificatie van Atjeh en de activiteiten van de N.V. Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlands-Indië, de voorganger van het huidige Shell? Deze vraag is geprobeerd te beantwoorden door te kijken naar het politieke netwerk van het bedrijf en de ontstaansgeschiedenis daarvan. Daarnaast is bekeken hoe Koninklijke Olie zich ontwikkelde op Sumatra en naar de verhouding met Gouverneur-Generaal Van Heutsz.

Deze scriptie toont aan dat de Koninklijke een heel goed netwerk had van ministers, oud-ministers, Tweede Kamerleden en Gouverneur-Generaals. Het valt op dat ze na hun politieke carrière toetraden tot de Raad van Commissarissen van Koninklijke Olie. De Gelder heeft met voorbedachte het bedrijf in Den Haag en niet in Amsterdam gevestigd, in de buurt van de politiek en haar ministeries en niet in de buurt van de Amsterdamse Beurs.

Wat betreft de uitbreiding op Noord-Sumatra en de pacificatie van deze regio is er geen aantoonbaar verband gevonden. Meerdere historici, waaronder Van 't Veer en Boortman, suggereren dat er een verband is tussen de pacificatie en de nieuwe olievelden in Tamiang. Dit verband acht ik niet aanwezig aangezien minister Cremer Gouverneur-Generaal Van der Wijck al in 1897 verzocht had om het gebied tussen Langkat en Idi te pacificeren en Koninklijke Olie door het olietekort in Telaga Said pas in 1898 een reden had om op zoek te gaan naar nieuwe bronnen. Het is echter opmerkelijk dat het bedrijf als eerste toegang krijgt in de nieuwe gebieden. Daarnaast is het niet aannemelijk dat de Koninklijke Olie veel invloed heeft kunnen uitoefenen op Van Heutsz, aangezien deze relatie snel bekoelde toen de Koninklijke Olie besloot geen raffinaderijen in Perlak te bouwen, waardoor er voor de lokale bevolking geen extra werkgelegenheid

en welvaart kwam. Dit tot ongenoegen van Van Heutsz, die het gepacificeerde gebied economisch wilde ontwikkelen.

Het antwoord op de hoofdvraag is eenduidig, in dit onderzoek heb ik geen verband kunnen vinden tussen de pacificatie van Atjeh en de activiteiten van de N.V. Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlands-Indië, de voorganger van het huidige Shell. Echter wanneer er gekeken wordt naar de actoren die een rol hebben gespeeld gedurende de beginjaren van Koninklijke Olie valt op dat veel politici en ondernemers nauw vervlochten doelstellingen hadden. Ze deelden hetzelfde mens- en wereldbeeld en hadden een gedeelde politieke en economische agenda. Om een voorbeeld te geven: Cremer en Van Heutsz hadden een gedeelde mening wat betreft de economische ontwikkeling van Atjeh die de lokale bevolking ten goede zou komen. Er is dan ook in zekere zin sprake van een beschavingsmissie die gerealiseerd kon worden via Koninklijke Olie.

Wanneer er teruggekeken wordt op dit onderzoek, vallen enige beperkingen op. De voornaamste beperking was het niet toegang verkrijgen tot het bedrijfsarchief van Shell. Daarnaast was de beperkte hoeveelheid tijd een beperking, hierdoor moesten keuzes gemaakt worden wat betreft de bronnen en zijn er mogelijk zaken niet behandeld die bij langer archiefonderzoek wel behandeld hadden kunnen worden. Dit komt mede door de grote hoeveelheid stukken die er in het archief beschikbaar zijn. Het is simpelweg onmogelijk om alles in drie maanden tijd te behandelen en te verwerken.

Bij het lezen van de officiële bronnen is het lastig om de mening van de critici van het toenmalige beleid in te schatten, hiervoor is uitgebreider onderzoek nodig. De primaire bronnen zijn veelal geschreven door de geprivilegieerde elite uit de Nederlandse samenleving en weerspiegelen hun beeld, dit wil niet zeggen dat dit per definitie de waarheid is. Dit komt omdat de schrijver van de primaire bron bepaalde doelen kon hebben die 100 jaar later niet altijd te achterhalen zijn. Ook kan de interpretatie van de bron per lezer verschillen. Het is belangrijk om deze punten in acht te nemen bij het lezen van deze scriptie. Dit neemt niet weg dat dit onderzoek een hypothese poneert waarin nog volop ruimte is voor vervolgonderzoek.

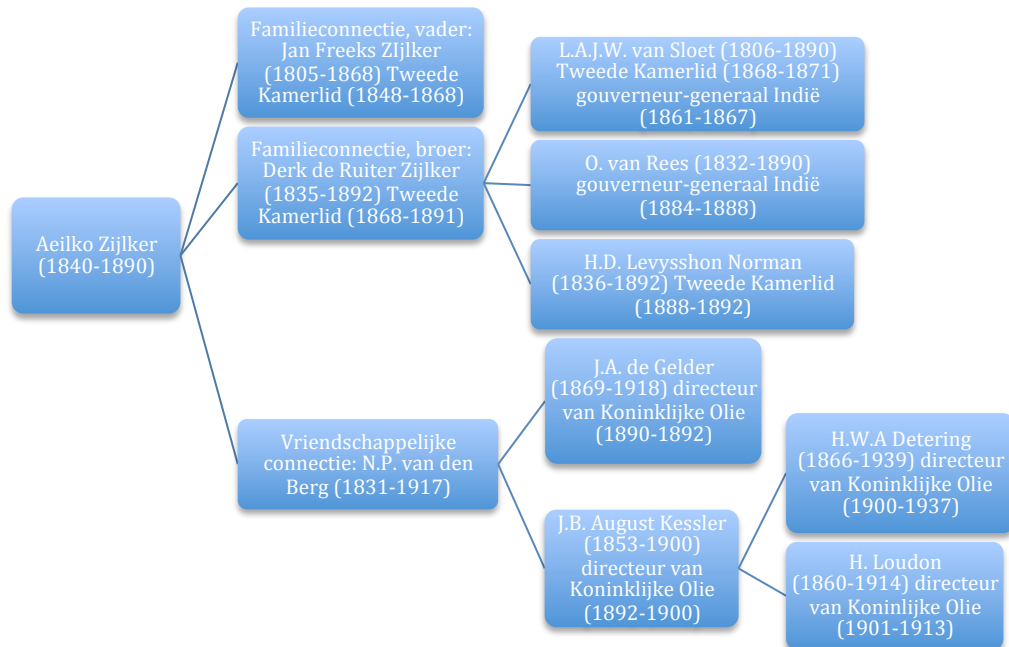
7. Appendix

- Appendix A: Balans 1890-1908 Koninklijke Olie

BALANSEN VAN DE 'KONINKLIJKE' VAN 1890 TOT EN MET 1898									
	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898
	F.	F.	F.	F.	F.	F.	F.	F.	F.
ACTIVA									
Kas en kasiers	772.056,97	204.770,06 ¹	61.705,63	26.604,10 ¹	7.597,92 ³	1.016.010,10 ¹	372.238,40	5.974.844,63 ¹	1.955.852,07
Diverse vorderingen	2.818,28	1.803,60	61.495,91 ¹	796,80	193.001,24 ¹	586.612,63 ¹	3.791.456,59	701.600,25 ¹	1.970.650,24 ¹
Diverse beleggingen			38.353,70 ¹	24.375,—		292.685,—	398.395,36	792.699,92	1.415.887,61
Voorraden olie en bijproducten			41.731,37	178.221,80	336.436,80	323.931,—	474.646,80	1.265.894,40	561.480,60
Voorraden magazijngoederen	115.400,—	191.345,83 ¹	207.823,86 ¹	200.761,48	308.442,00 ¹	400.888,01	1.735.684,46	3.045.528,94 ¹	4.823.538,15 ¹
Onroerende activa	422.330,68	967.552,92	1.279.900,21 ¹	1.319.188,73	1.132.885,83	1.379.584,21 ¹	2.842.342,38	7.596.514,65	7.844.776,63
Obligaties in portefeuille								1.500.000,—	1.474.000,—
Saldo verlies			14.290,87						
Totaal	1.312.605,93	1.365.472,42	1.705.301,57	1.749.947,91 ¹	1.978.363,80 ¹	3.999.710,96 ¹	9.614.763,99	20.877.082,80 ¹	20.046.185,31
PASSIVA									
Kapitaal, gewone aandelen	1.300.000,—	1.300.000,—	1.700.000,—	1.700.000,—	1.700.000,—	2.300.000,—	3.000.000,—	5.000.000,—	5.000.000,—
„ pref. aandelen								1.500.000,—	1.500.000,—
4 1/2 % Obligatielening								3.000.000,—	2.933.000,—
Crediteuren	12.605,93	65.472,42	5.301,57	28.616,47	116.686,31 ¹	124.281,12	1.500.000,—	212.631,21	564.360,28 ¹
Referres						314.210,—	2.792.772,50	9.860.713,50	9.705.711,56
Onopgevr. dividenden en coupons						480,—	1.151,25	1.250,—	3.747,50
Onverdeelde dividenden A* 1 ^o							1.096,04	5.508,21	17.352,96
Saldo winst				21.331,44 ¹	161.677,49	1.260.739,84 ¹	1.664.189,41 ¹	2.776.979,88 ¹	322.013,00 ¹
Totaal	1.312.605,93	1.365.472,42	1.705.301,57	1.749.947,91 ¹	1.978.363,80 ¹	3.999.710,96 ¹	9.614.763,99	20.877.082,80 ¹	20.046.185,31
<i>Emisies aan Aandeelhouders</i>									
Datum van inschrijving	8 Mei		15 Juni			6 September	23 December	15 September	
Bedrag	1.100.000,—		400.000,—			600.000,—	700.000,—	2.000.000,—	
Koers van uitgifte	Pari		Pari			150 %	370 %	390 %	

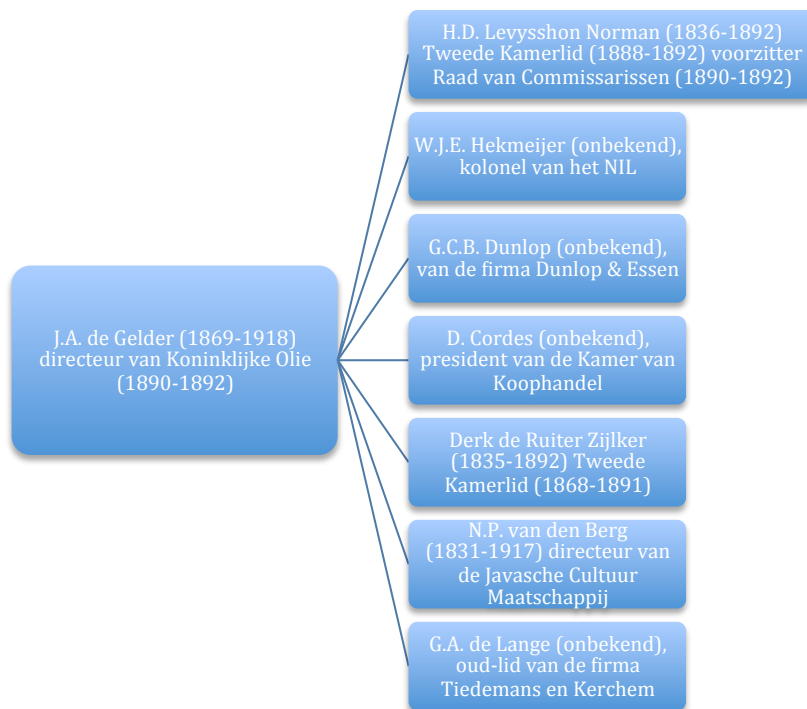
Afbeelding 1: Balans 1890-1908, bron: C. Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I* (Haarlem 1932), 485.

- Appendix B: Formele en informele verbanden 1890-1900 ⁸⁶

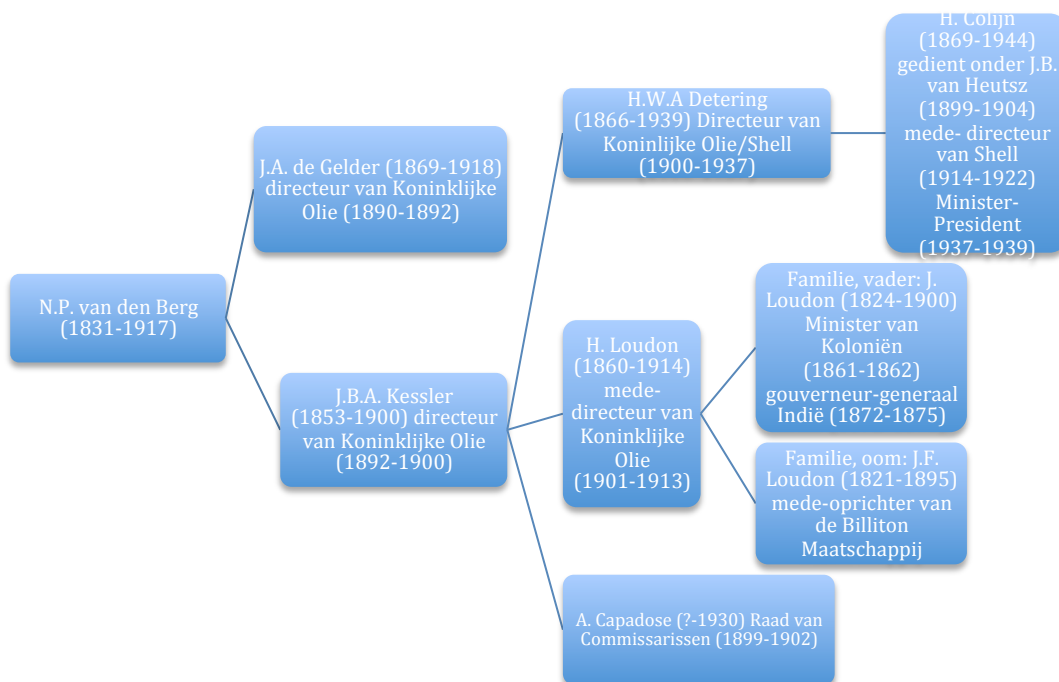

Afbeelding 2: Connecties Aeilko Zijlker.

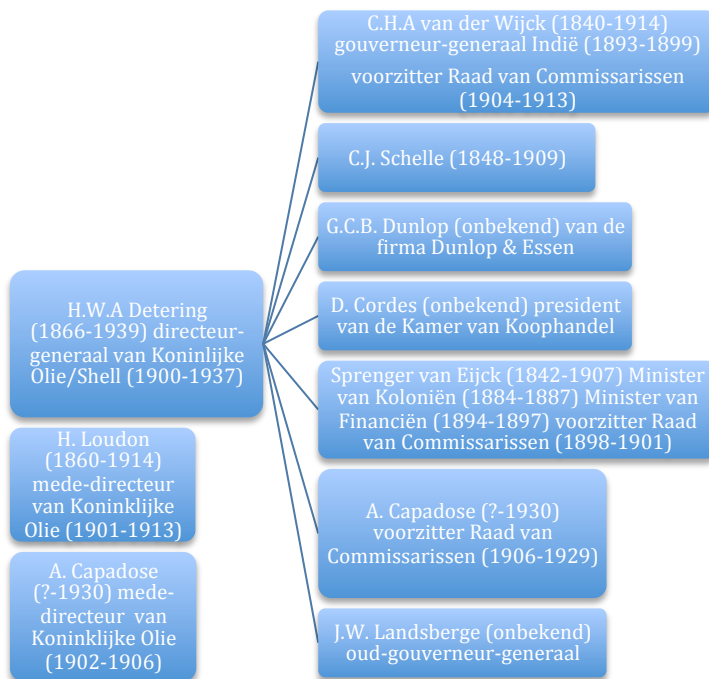
⁸⁶ Appendix B is gemaakt op basis van de volgende bronnen: Gerretson, *Geschiedenis der Koninklijke I*, 91-99; Gabriëls, *Koninklijke Olie*, 232-234; Biografisch Portaal via <http://www.biografischportaal.nl> (21 november 2015); Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit van Leiden via <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl> (21 november 2015).

Afbeelding 3 Directie en Raad van Commissarissen.

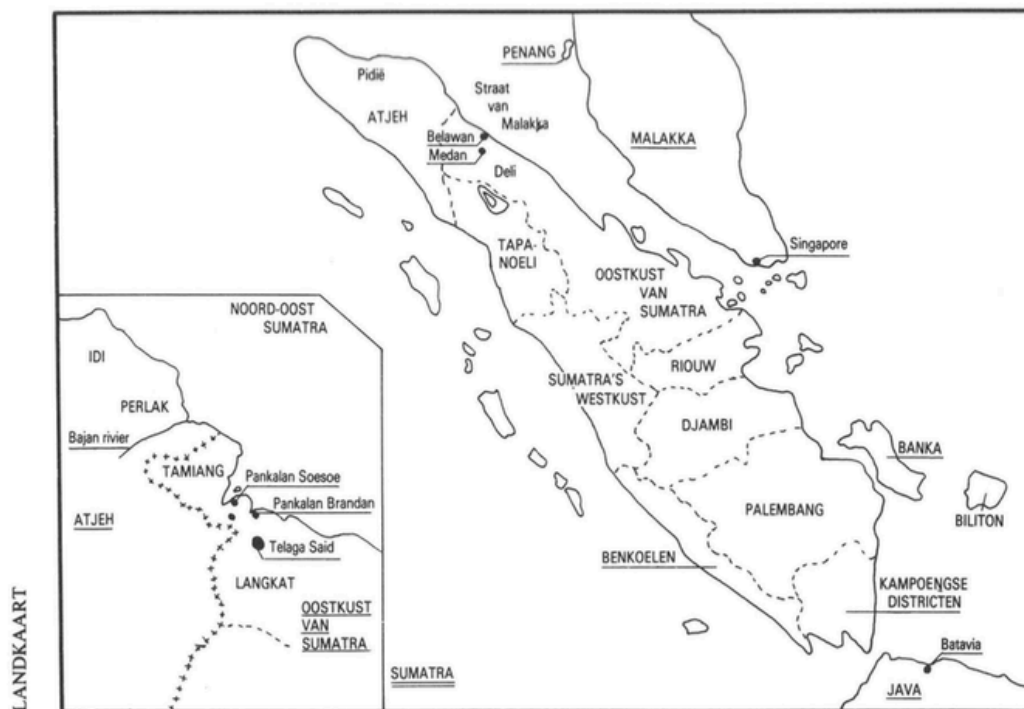

Afbeelding 4 Situatie na de dood van Zijlker (1890).

Afbeelding 5 Bestuur Koninklijke Olie rond 1900.

- Appendix C: Kaart van Atjeh

Afbeelding 6: Kaart van Atjeh, bron: R., Lenstra, 'Jacob Theodore Cremer, Het Koloniaal Beheer en het Nederlands Belang in Atjeh', in: *Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek* 49 (1986) 165-216, aldaar 210.

8. Literatuurlijst:

- Bronnen:

- Bruining, 'Mailoverzicht', *de Java-bode*, Batavia 28 september 1888 <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010487620:mpeg21:a0001> (21 november 2015).
- *Verslag der Handelingen Tweede Kamer 1899-1900*, kamerstuknummer 95, Bijlage B. Memorie van Antwoord, 19. Via <http://www.statengeneraaldigitaal.nl> (13 december 2014).
- *Jaarverslag 1899, N.V. Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlands-Indië*, (Den Haag 1900)
- Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900 nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 9152, mail rapporten 399-402.
- Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900 nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 9153, Mailrapporten 1-680.
- Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900 nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 9154, mailrapport 633.
- Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën, 1850-1900 nummer toegang 2.10.02, inventarisnummer 6254, Brief aan C.H.A. van der Wijck nr. 3, 2 augustus 1897.
- Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Koloniën: Mailrapporten, 1901-1950 nummer toegang 2.10.36.02, inventarisnummer 5, mailrapport 410.

- Bronnenuitgaven:

- Biografisch Portaal, <http://www.biografischportaal.nl> (21 november 2015).
- Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit van Leiden. <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl> (21 november 2015).
- Statengeneraal, <http://www.statengeneraaldigitaal.nl> (3 december 2014).
- Shell Foundation, *Business Principles* (Den Haag 2009) https://www.shellfoundation.org/ShellFoundation.org_new/media/Shell-Foundation-Reports/Appendix-4---SF-Business-Principles.pdf (11 november 2015).
- Wekker (pseudoniem W.A. van Oorschoot), *Hoe beschaafd Nederland in de 20e eeuw vrede en orde schept op Atjeh*, (Den Haag 1907).

- Literatuur:

- Bakker, H., 'Het Economisch belang van Noord-Sumatra tijdens de Atjeh-oorlog 1873-1910', in: A.H.P. Clemens en J.TH. Lindbald (red.), *Het belang van de Buitengewesten, Economische expansie en koloniale staatsvorming in de Buitengewesten van Nederlands-Indië*, (Amsterdam 1989) 41-61.
- Boortman, C.M., *Indisch oliekartel en flankeren overheidsbeleid 1904-1941, Koninklijke-olie versus ethische mentaliteit* ('s-Gravenhage 2000).
- Bossenbroek, M.P., 'Joannes Benedictus van Heutsz en de leer van het functionele geweld', in: H. Beliën, M. Bossenbroek, G.J. van Setten (red.), *In de vaart der volken. Nederlanders rond 1900*, (Amsterdam 1998) 87-96.
- Bossenbroek, M.P., 'Vesting Holland in de tropen. Het ministerie van oorlog en het Atjeh Beleid 1873-1893', *Mededelingen van de sectie militaire geschiedenis, landmachtstaf* 15 (1993) 23-41.
- Gabriëls, H., *Koninklijke Olie, de eerste honderd jaar, 1890-1990* (Den Haag 1990).
- Gerretson, C., *Geschiedenis der Koninklijke* (Haarlem 1932) I, II en IIIA.
- Jonker, J., J.L., Van Zanden, *Geschiedenis van Koninklijke Shell* (Amsterdam, 2007).
- Kuitenbrouwer, M., 'Het imperialisme van een kleine mogendheid: de overzeese expansie van Nederland 1870-1914', in: N.C.F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland, internationale positie en buitenlands beleid*, (Haarlem 1991) 42-71.
- Lamster, J.C., *J.B. van Heutsz als Gouverneur-Generaal 1904-1909* (Amsterdam 1947).
- Langhout, J., *Economische Staatkunde in Atjeh* (Den Haag 1923).
- Lenstra, R., 'Jacob Theodore Cremer, Het Koloniaal Beheer en het Nederlands Belang in Atjeh', in: *Economisch en Sociaal Historisch Jaarboek* 49 (1986) 165-216.
- Van het Veer, P., *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam, 1969).
- Witte, J.C., *J.B. van Heutsz, Leven en Legende* (1976 Bussum).